

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

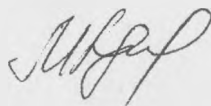
КУГАЙ МАРИНА СЕРГІЇВНА

УДК [371.134+91(07)](043.3)

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ
ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ**

13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Совгіра Світлана Василівна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
завідувач кафедри хімії, екології
та методики їх навчання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Криловець Микола Григорович,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
професор кафедри географії;

кандидат педагогічних наук, доцент
Казанішена Наталія Вікторівна,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
доцент кафедри біології та
методики її викладання.

Захист відбудеться «25» червня 2015 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини за адресою: 20300, м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розісланий «23» травня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Коляда

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасних соціально-економічних умовах при швидких темпах індустріалізації та урбанізації антропогенний вплив на навколишнє середовище досяг небуваної інтенсивності і глобальних масштабів. На початку третього тисячоліття стала чітко проявлятися криза всієї цивілізації. На підставі її вивчення Конференціями ООН (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.; Йоганнесбург, 2002 р.) дано глибокий аналіз ситуації та прийнято Резолюцію «Про Декаду ООН по освіті для сталого розвитку, починаючи з 1 січня 2005 року» (2005–2014). На 11-й сесії ООН у м. Нью-Йорк (2003) прийнято тематичну програму заходів для забезпечення сталого розвитку цивілізації на період до 2017 р. Постановою Кабінету Міністрів України затверджено Комплексну програму реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті із сталого розвитку, на 2003–2015 роки, складовими якої є системна перебудова вітчизняної освіти на засадах сталого розвитку. Цей процес є важливим напрямом інтеграції вітчизняної освіти до європейського освітнього простору. 2005 року у Вільнюсі проголошено Десятиліття освіти для сталого розвитку в Європі та визначено, що покращення якості освіти та переорієнтація її завдань на суспільство сталого розвитку є одним із пріоритетів ЮНЕСКО та всієї світової спільноти.

При переході України на модель сталого розвитку екологічна освіта і виховання набувають пріоритетного значення. Загострення глобальних проблем сучасної цивілізації зумовлює дедалі більшу увагу суспільства до питань екологічного виховання молодого покоління.

За останні десятиліття в Україні розроблено науково-педагогічні основи екологічного виховання, створено для нього реальні передумови правової бази: прийнято закони «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991), «Про освіту» (1991), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про вищу освіту» (2014), Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), галузеву Концепцію розвитку неперервної педагогічної освіти (2013), Концепцію екологічної освіти в Україні (2001) та інші нормативно-правові акти, де екологічне виховання визнано одним із пріоритетних напрямів у галузі виховання. Але, на жаль, рівень екологічної вихованості молоді вказує на те, що вжиті заходи виявляються недостатньо ефективними.

Постає питання про необхідність глибокого переосмислення проблеми екологічного виховання молодого покоління та пошук принципово нових підходів до його організації.

Загальнотеоретичні аспекти екологічного виховання особистості розроблені у роботах А. Галесової, М. Колесник, Є. Копилець, Н. Лисенко, Р. Науменко, Л. Печко, О. Прокоф'євої, А. Сахно, Д. Теплової, І. Трохимчук, Е. Шаронової, А. Шевцова та ін. Науковці розкривають характер відносин і наявні протиріччя між суспільством і природою, аналізують сучасну екологічну ситуацію, пропонують шляхи подолання екологічної кризи через формування особистості, що володіє екологічним світоглядом і культурою.

На порядку денному постає необхідність глибокого переосмислення досвіду розробки проблеми екологічного виховання молодого покоління та пошук принципово нових підходів до його організації.

Важлива роль у цьому процесі належить учителю, який створює систему формування та збереження екологічних знань, моральності, передачі всього накопиченого екологічного досвіду наступним поколінням і всім тим людям, які здатні нести відповідальність за майбутнє цивілізації.

Підготовці вчителя до екологічної освіти та виховання присвячені роботи Н. Алтиннікової, Г. Білецької, М. Бойчевої, М. Владімірова, С. Глазачова, А. Захарової, А. Захлебного, І. Зверева, Б. Кабулова, Н. Казанішеної, І. Ковальчук, Н. Левчук, І. Литвиненко, Л. Лук'янової, Н. Мінаєвої, Т. Нінової, Н. Померанцевої, А. Рахімова, І. Сірик, Е. Сластьоніної, С. Совгіри, Р. Степанець, Г. Степанової, Е. Стерлигової, І. Суравегіної, Г. Тарасенко, А. Тихонової, Г. Турабаєвої, С. Холназарова, В. Червонецького, Е. Шаронової, О. Duncan, В. Jensen, G. Miller, M. Fullan, A. Hargreaves, L. Schmore, M. Swan, M. Zlotnik та ін.

Науковці зазначають, що погіршення екологічної ситуації в багатьох точках земної кулі обумовило сьогодні дедалі більшу увагу суспільства до питань екологічного виховання молодого покоління, і все більше погляди і надії людей звертаються до школи, ключовою фігурою у якій є вчитель, хоч, на жаль, він не завжди виявляється професійно підготовленим до такої діяльності.

Разом з іншими природничими, суспільними, технічними науками намагається вирішити цю складну проблему й географія.

Наукові засади підготовки майбутнього вчителя географії, його методичної освіти висвітлено у працях М. Баранського, Г. Бельського, А. Берлянта, Н. Бірюкової, О. Бурлаки, В. Воловик, І. Волошина, А. Дамасевич, А. Даринського, М. Елькіна, Л. Зеленської, С. Коберніка, О. Ковальова, В. Корнеєва, М. Криловця, А. Марченко, О. Миргородської, Н. Муніч, Т. Назаренко, І. Половини, І. Проник, Л. Сагановської, А. Сиротенка, О. Тімець, О. Топузова, О. Трегубенко, Ж. Федірко та ін.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що на сьогодні накопичено значний матеріал із проблеми підготовки вчителя до здійснення екологічного виховання учнів. Разом з тим слід зазначити, що ще недостатньо опрацьовані питання змісту освітніх програм, діагностики готовності студентів до екологічного виховання учнів, форм і методів організації процесу підготовки майбутніх учителів у цьому напрямі.

Аналіз стану розробленості досліджуваної проблеми дав змогу виявити основні *суперечності* між:

- об'єктивно зростаючими вимогами суспільства до підготовки майбутніх учителів географії та недостатнім рівнем їхньої професійної готовності до екологічного виховання учнів;

- високим екологічним потенціалом географії як навчального предмета і недостатньою його практичною реалізацією в ході екологічного виховання учнів;

- необхідністю упровадження активних методів, інноваційних форм екологічного виховання в навчальний процес майбутніми вчителями географії та недостатньою розробленістю науково-методичного забезпечення такої діяльності на уроках географії.

Отже, актуальність проблеми, викликана зазначеними вище суперечностями, нагальна потреба у підготовці майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів та недостатня розробленість відповідної проблеми у теорії і практиці зумовили вибір теми дослідження – **«Підготовка майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження обраної проблеми здійснювалося відповідно до основних напрямів та завдань держбюджетної теми «Дослідження потенціалу ландшафтних екосистем Центрального Побужжя для формування екомережі України та залучення молоді до природоохоронної роботи» (номер державної реєстрації 0110U00791), що виконувалася на базі науково-дослідної лабораторії «Екологія і освіта» в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (2011–2012 рр.). Тему затверджено вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 10 від 21 лютого 2011 р.) та погоджено рішенням бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 3 від 29 березня 2011 р.).

Мета дослідження – на основі теоретичного обґрунтування проблеми дослідження визначити й експериментально перевірити педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.

Гіпотеза дослідження. Підготовка майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів відбуватиметься більш ефективно в разі дотримання таких педагогічних умов: педагогічно обґрунтованого відбору екологічного матеріалу й оволодіння ним студентами у процесі вивчення фахових географічних дисциплін; доцільного добору організаційних форм та активних методів підготовки, які дозволяють вийти на більш високий рівень розуміння студентами екологічних проблем, пріоритетності мети екологічної безпеки і стратегії сталого розвитку цивілізації; формування позитивної мотивації студентів до активної практичної екологічно спрямованої діяльності у процесі їхньої професійної підготовки.

Відповідно до мети та гіпотези визначено такі **задачі дослідження**:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми у психолого-педагогічній літературі, розкрити зміст і уточнити сутність ключових понять дослідження.
2. Уточнити структурні компоненти підготовки, визначити критерії, показники та рівні готовності майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.
3. Обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.
4. Розробити та апробувати модель підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутнього вчителя географії.

Предмет дослідження – педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.

Методи дослідження. Для реалізації основних задач дослідження на різних його етапах використано систему методів, а саме: *теоретичні* – аналіз наукових джерел із проблеми дослідження, що дало змогу визначити об'єкт, предмет, мету дослідження, сформулювати його задачі, уточнити сутність понять «екологічне виховання учнів», «підготовка майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів», «готовність майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів»; метод моделювання – для розробки моделі підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів; *емпіричні* – бесіда,

спостереження, опитування, анкетування, педагогічний експеримент: констатувальний – для визначення вихідного стану готовності майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів; формувальний – для перевірки ефективності педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів; *статистичні* – методи математичної статистики для кількісного та якісного аналізу експериментальних даних, визначення достовірності отриманих результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. На різних етапах у дослідженні брали участь 790 студентів (із них у контрольних та експериментальних групах 378 осіб) та 28 викладачів вищих навчальних закладів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- *уперше* обгрунтовано педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів (педагогічно обгрунтований відбір екологічного матеріалу й оволодіння ним студентами у процесі вивчення фахових географічних дисциплін; доцільний добір організаційних форм та активних методів підготовки, які дозволяють вийти на більш високий рівень розуміння студентами екологічних проблем, пріоритетність мети екологічної безпеки і стратегії сталого розвитку цивілізації; формування позитивної мотивації студентів до активної практичної екологоспрямованої діяльності у процесі їхньої професійної підготовки); розроблено модель підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів, яка охоплює такі блоки: особистісно-цільовий (мета, завдання, підходи, принципи, компоненти); змістово-процесуальний (етапи, зміст, форми, методи, технології); оціночно-результативний (рівні готовності та відповідний результат);

- *уточнено* структурні компоненти підготовки (мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, діяльнісно-поведінковий), критерії (сукупність потреб, мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій, ставлень, адекватних меті і завданням; екологічно значущі знання, їх сприйняття, розуміння, усвідомлення та використання; професійно значущі уміння та навички, природодоцільність вчинків у навколишньому середовищі), показники та схарактеризовано рівні (високий, середній, низький) готовності майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів; сутність ключових понять дослідження: «екологічне виховання учнів», «підготовка майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів» та «готовність майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів»;

- *удосконалено* форми, методи, засоби навчально-виховного процесу щодо підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів;

- *подальшого розвитку* набули інтеграційні процеси підготовки майбутнього вчителя географії та наповнення їх відповідним змістом, використання доцільних форм та методів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні та впровадженні їх у навчально-виховний процес вищих педагогічних навчальних

закладів, у включенні у навчальні програми, що спрямовані на підготовку майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів, та реалізації навчально-методичного забезпечення: навчальні програми з географії (загальне землезнавство, методика викладання географії, краєзнавство і туризм, географія світового господарства, регіональна економічна і соціальна географія) насичено екологічним змістом; уведено в комплексну навчальну практику з ландшафтознавства та географії світового господарства елементи природоохоронної роботи; удосконалено програму педагогічної практики на основі посилення екологічної складової; апробовано методичні рекомендації «Екологічне виховання учнів на уроках географії».

Модернізовані програми педагогічних практик для підготовки майбутніх учителів географії можуть бути використані для подальшого удосконалення кредитно-трансферної системи організації навчального процесу у ВНЗ, у наступних дослідженнях з теорії та методики професійної освіти, філософії освіти. Матеріали дослідження доцільно застосовувати в роботі закладів післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка про впровадження від 4 лютого 2015 р., № 06/202), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка про впровадження від 2 лютого 2015 р., № 03–29/02/308), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка про впровадження від 3 березня 2015 р., № 642/01).

Особистий внесок автора у роботах, опублікованих у співавторстві. Особистим авторським внеском у навчальному посібнику «Географія Уманщини» (2006) (співавтори І. Козинська, О. Ситник, О. Тімець та ін.) є характеристика основних галузей господарства та аналіз проблеми охорони природи (с. 139–163); у навчально-методичному посібнику «На допомогу молодому вчителю географії» (2004) (співавтори І. Козинська, О. Ситник, О. Тімець) запропоновано методичні рекомендації щодо організації та проведення позакласної роботи з географії (с. 156–185), конструювання та розв'язання проблемних завдань з географії (с. 37–40), подані розробки уроків з економічної і соціальної географії світу (с. 145–155); у «Навчальних програмах з фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін» (2010) (співавтори О. Тімець, С. Половка, О. Ситник та ін.) розроблено навчальну програму з курсу «Економічна і соціальна географія зарубіжних країн» із включенням до змісту екологічних питань (с. 210–228); у «Навчальних програмах географічних дисциплін» (2014) (співавтори О. Браславська, О. Ситник та ін.) запропонована екологізація програми навчальної дисципліни «Географія світового господарства» (с. 75–78); у «Наскрізній навчальній програмі фахової практики з географії» запропонована програма фахової практики з навчального курсу «Географія світового господарства», зміст якої спрямований на формування екологічно доцільних умінь і навичок (2014) (співавтори О. Браславська, С. Половка та ін.) (с. 109–117); у навчально-методичному посібнику «Навчальна практика з суспільно-географічних дисциплін» (2014) (співавтор І. Козинська) запропоновано методичні прийоми виконання й обробки польових камеральних суспільно-географічних досліджень населених пунктів, промислових, рекреаційних, сільськогосподарських підприємств (с. 4–68); у статті «Gardening-park landscapes in the system of the econetwork of right-bank forest-steppe of Ukraine» (2010) (співавтори І. Кравцова, О. Ситник) описано особливості формування екологічної мережі

Правобережного лісостепу України (с. 118); у статті «Transformation and conservation of parks ecosystem» (2011) (співавтори С. Совгіра, С. Люленко, Г. Гончаренко, О. Задорожня) представлено результати дослідження антропогенного навантаження на Подосський парк Монастирищенського району (с. 45–46); у статті «Емоційно-естетичне значення Буцького каньйону в екологічному вихованні майбутніх учителів географії» (2014) (співавтор І. Кравцова) висвітлено результати дослідження емоційно-естетичного потенціалу Буцького каньйону для екологічного виховання майбутніх учителів географії, наведено приклади технологій естетичного засвоєння природних об'єктів під час навчально-польової практики з ландшафтознавства (с. 214–215).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження обговорено на науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Екологія: наука, освіта, природоохоронна діяльність» (Київ, 2007), «Дністровський каньйон – унікальна територія туризму» (Тернопіль, 2009), «Проблеми і перспективи екологічної освіти» (Львів, 2009), «Мир гуманитарного і естествознавчого знання» (Краснодар, 2012), «Подільські читання (Географія. Біологія. Екологія)» (Камянець-Подільський, 2012), «Цілі збалансованого розвитку для України» (Київ, 2013), «Фундаментальні та прикладні дослідження в географічній, екологічній та хімічній освіті» (Умань, 2013), «Наукові засади природоохоронного менеджменту екосистем Каньйонного Придністров'я» (Заліщики, 2014); *всеукраїнських* – «Природничі науки на межі століть» (до 70-річчя природничо-географічного факультету НДПУ) (Ніжин, 2004), «Природничі науки в закладах освіти України: дослідження, впровадження та перспективи» (Умань, 2005), «Екологічний шлях у майбутнє» (Умань, 2012), «Географія та екологія: наука і освіта» (Умань, 2012, 2014), «Стратегії розвитку екологічної освіти у ХХ столітті» (Миколаїв, 2014); *регіональних* – «Інноваційні технології природничо-екологічної освіти у вищій та середній школі» (Умань, 2004), «Природничі науки і освіта у вимірах ХХІ століття» (Умань, 2011). Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри географії та методики її навчання і науково-дослідної лабораторії «Екологія і освіта» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2011–2015).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у 27 публікаціях автора (18 одноосібних), із них: 7 статей відображають основні наукові результати дисертації (2 – у зарубіжних наукових фахових періодичних виданнях), 6 апробаційного характеру, 14 додатково відображають результати дисертації.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (283 найменування, з них 6 іноземною мовою), 16 додатків на 104 сторінках. Дисертація містить 9 рисунків, 16 таблиць. Загальний обсяг дисертації становить 322 сторінки, з них 188 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, її зв'язок з науковими програмами й темами, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет наукового пошуку; сформульовано гіпотезу, методи дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; розкрито особистий внесок автора у роботах, опублікованих у співавторстві; наведено відомості про впровадження, апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – «Теоретичні основи підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів» – висвітлено стан розробленості проблеми дослідження у науковій літературі, розкрито сутність та уточнено зміст ключових понять дослідження, здійснено структурний аналіз підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.

З'ясовано, що на сьогодні опубліковано ряд праць, у яких розглядаються екологічні проблеми сучасності (В. Вернадський, В. Гетьман, І. Лаптев, О. Мормиль, В. Мормиль та ін.). Проблема екологічного виховання привернула увагу філософів і соціологів, які пов'язували виникнення екологічних проблем з діяльністю людини (С. Васильєв, Е. Гірусов, А. Гусейнов, М. Кисельов, В. Крисаченко, А. Миронов, Л. Печко та ін.). Науковці зазначають, що на тлі швидкого розвитку народонаселення планети екологічні проблеми викликають велику тривогу. Значущість цієї проблеми посилюється появою таких глобальних змін у біосфері, як надмірне накопичення вуглекислого газу в атмосфері, підвищення фону радіації, скорочення зеленого покриву земної кулі та ін., що може порушити або навіть перервати нормальний хід планетарних процесів і викликати небезпеку для самого існування життя на Землі.

Актуальність проблем екологічної освіти та виховання зростає, про що свідчать такі дослідження: про подальші стратегії екологічної освіти, пошук нетрадиційних підходів до екологічного виховання (С. Глазачов, А. Захлебний, А. Плешаков та ін.); загальнопсихологічні та психолого-педагогічних аспекти ставлення до живої природи, методи психологічної діагностики цього ставлення і способи його формування та розвитку (В. Виготський, С. Дерябо, В. Левін, О. Леонт'єв, Б. Ліхачов, Н. Мойсєєв, В. Панов, В. Ясвін та ін.); загальнотеоретичні аспекти екологічного виховання (М. Бойчева, А. Галєєва, Е. Гірусов, Н. Городецька, Б. Кабулов, І. Кравченко, І. Лаптев, В. Лось, Р. Науменко, Г. Пустовіт, С. Совгіра, С. Соломіна, І. Суравєгіна, А. Тихонов, Л. Урсула, Е. Федоров та ін.); концептуальні положення екологізації окремих навчальних предметів у позанавчальній діяльності за віковими групами та іншими специфічними факторами (В. Вербицький, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, Г. Тарасенко та ін.); екологічне виховання особистості засобами охорони природи (І. Зверєв, Н. Казанішена, А. Плешаков, А. Рахімов).

Оскільки успіхи екологічного виховання учнів визначаються рівнем підготовленості майбутнього вчителя, то за останні роки значно збільшилася кількість досліджень, присвячених різним аспектам проблеми екологічної підготовки студентів, серед яких: загальні питання підготовки вчителя до екологічного виховання учнів (А. Афонін, М. Бойчева, С. Глазачов, В. Данильчук, О. Дорошко, Т. Нінова, Л. Романенко, Е. Слєп'яніна, С. Совгіра та ін.); роль учителя в екологічному вихованні молодого покоління у рамках філософського і соціально-культурологічного напрямів (Е. Гірусов, Н. Мойсєєв, С. Соломіна та ін.); можливості окремих ланок підготовки вчителя до екологічного виховання учнів, зокрема, на педагогічній практиці і в позааудиторній роботі (О. Абдуліна, М. Владіміров, В. Розов, Т. Сатторов, Е. Стерлигова та ін.); особливості здійснення теоретичної екологічної підготовки при вивченні різних дисциплін вищої школи. (А. Волкова, А. Дамасевич, Н. Левчук, Л. Лук'янова, Т. Назаренко, Р. Науменко, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, А. Степанюк); питання підготовки вчителів до здійснення

екологічної освіти та виховання у курсі методики викладання біології, хімії, географії та інших дисциплін (В. Ніколіна, Н. Родзевич, Л. Романенко, І. Суравегіна та ін.).

Проблеми компетентності вчителя географії певною мірою знайшли висвітлення в методичних наукових розробках, в яких порушено питання: перебудови географічної освіти; підготовки майбутнього вчителя географії (В. Корнєєв, М. Криловець, В. Максаковський, В. Преображенський, А. Сиротенко, О. Тімець, М. Топузов); обґрунтування важливості і шляхів екологізації шкільної географії в контексті екогуманістичної та культурологічної тенденцій (М. Баранський, Н. Бірюкова, С. Васильєв, Н. Винокурова, А. Даринський, Л. Зеленьська, С. Кобернік, М. Криловець, Н. Муніч); підготовки вчителів географії до здійснення екологічної освіти учнів (Г. Бельський, В. Воловик, А. Дамасевич, Т. Кучер, Н. Родзевич, О. Тімець та ін.); інтеграції географічної науки з екологією (С. Васильєв, А. Дамасевич, І. Половина та ін.).

У цілому вивчення сучасного стану процесу підготовки майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів показує, що авторами розглядаються різні аспекти цієї проблеми. Однак все ще залишаються дискусійними питання змісту екологічного виховання, умов ефективної екологічної підготовки майбутніх учителів, критеріїв оцінки готовності студентів до екологічного виховання учнів. Недостатньо розкрито шляхи цілісної підготовки студентів педагогічного ВНЗ до цієї роботи в системі навчальних занять, педагогічної практики та позааудиторної роботи у їх взаємозв'язку.

У той же час дослідження показало, що для того, щоб процес підготовки майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів проходив успішніше, необхідно: до змісту фахових дисциплін включити матеріали, орієнтовані на підвищення рівня екологічних знань; за рахунок засобів педагогічного ВНЗ створити екологічно зорієнтовану матеріальну базу, необхідну для якісної організації навчально-виховного процесу; ширше використовувати можливості позааудиторної діяльності та екологічно зорієнтованого потенціалу географічних дисциплін для професійного становлення студентів педагогічного ВНЗ; ширше практикувати роботу в різноманітних комплексних екологічних заходах, де задіяно не лише студентів, а й учнів і охоплено весь спектр екологічно доцільних видів діяльності; активніше включати студентів у природоохоронну роботу.

У дослідженні уточнено зміст понять «екологічне виховання учнів», «підготовка майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів», «готовність майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів».

Під *«екологічним вихованням учнів»* розуміємо процес цілеспрямованого формування у них елементів життєвого досвіду: сукупності екологічних знань, умінь, навичок, мотивів, цінностей, емоційно-вольових зусиль, які необхідні для непрагматичної взаємодії в системі «людина – суспільство – природа – виробництво»; процес формування екологічно активної особистості, що самореалізується у розв'язанні природоохоронних завдань і раціональному використанні природних ресурсів; процес, який здійснюється у навчальній, позанавчальній, позакласній та позашкільній виховній діяльності.

Підготовку майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів трактуємо як процес, спрямований на розвиток особистості майбутнього педагога на основі оволодіння необхідними для педагогічної діяльності географічними та

екологічними знаннями, природоохоронними вміннями і навичками, розвитку професійно та особистісно значущих якостей, що забезпечують здатність до екологічного виховання учнів.

Готовність майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів розглядаємо як цілісне, інтегральне, системне особистісне утворення, що має свою внутрішню структуру і визначає власну позицію педагога в розумінні та здійсненні екологічного виховання учнів як особистісно зорієнтованого процесу.

Уточнено *компоненти* підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання: мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, діяльнісно-поведінковий. *Критерієм* мотиваційно-ціннісного компонента виступає сукупність потреб, мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій, ставлень, адекватних цілям і завданням, інформаційно-когнітивного – екологічно значущі знання, їх сприйняття, розуміння, усвідомлення та використання, діяльнісно-поведінкового – наявність професійно значущих умінь та навичок, природодоцільності вчинків у навколишньому середовищі.

Показниками мотиваційно-ціннісного компонента є: сформованість ціннісних орієнтацій у сфері екології; усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля, наявність потреби в активній участі у природоохоронній діяльності, переконання в необхідності практичної участі в екологічній діяльності; інтерес до екологічної проблематики, переконання в необхідності збереження природи, прагнення до оволодіння екологічними та природоохоронними знаннями, до екологічної самоосвіти, емоційно-особистісне ставлення до навколишнього природного середовища, громадянська і професійна відповідальність за стан і збереження природного середовища рідного краю, активна життєва позиція майбутнього вчителя, широта, системність, дієвість екологічних переконань і цінностей; схильність до природоохоронної діяльності, наявність спрямованості на здійснення природоохоронної роботи.

Показники *інформаційно-когнітивного компонента* – сформованість системи знань – сутності екологічних категорій, понять і термінів, сутності функціонування геоекосистем, закономірностей розвитку природи і суспільства, ступінь усвідомлення та особистісного прийняття основних ідей взаємодії людини і природи, особливостей екологічної діяльності, стандартів і норм природоохоронної поведінки, наукових основ екологічних закономірностей розвитку системи «людина – природа – суспільство», природничонаукових основ розвитку природи, розуміння й усвідомлення значення особистої участі в екологічних заходах, проєктах та акціях, удосконалення та систематичне оновлення екологічних знань.

Показниками *діяльнісно-поведінкового компонента* є ступінь активності із засвоєння теоретичних знань, формування умінь і навичок природоохоронної діяльності; активність в організації та проведенні екологічних акцій, енергійність у досягненні цілей екологічної діяльності, наполегливість у послідовному здійсненні екологічної діяльності та у залученні до такої діяльності інших людей, гуманне поводження у природі, володіння навичками аналізу екологічного стану середовища та умов життя біологічних організмів й інших об'єктів живої і неживої природи, вміння практично застосовувати способи і прийоми природоохоронної діяльності (екологічні вміння), здатність до розробки особистої програми екологічної діяльності з відновлення конкретного природного об'єкта або природного ландшафту.

Схарактеризовано рівні готовності майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів: низький, середній та високий, які характеризують мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, діяльнісно-поведінковий компоненти такої підготовки.

У другому розділі – *«Оптимізація процесу підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів»* – проведено аналіз стану підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів у практиці вищих навчальних закладів, обґрунтовано педагогічні умови та модель підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.

Проведений аналіз навчальних дисциплін та практик напряму підготовки 6.040104 «Географія» показав, що головний акцент робиться на підготовці вчителя географії, у той час як у студентів практично відсутні спеціальні знання та вміння в галузі екологічного виховання. Слабкий взаємозв'язок між вивченням екологічних проблем, фаховою і педагогічною підготовкою вчителя до діяльності у напрямі екологічного виховання учнів призводить до низького рівня підготовки до екологічного виховання, недостатньої сформованості вмінь і навичок практичної екологічної діяльності майбутніх учителів.

Аналіз стану підготовки майбутніх учителів географії показав, що екологічні знання, які представлені в курсах географії, носять переважно фрагментарний характер. Вони в більшості випадків стосуються глобальних і регіональних екологічних проблем і зв'язків. Водночас спостерігається нестача матеріалу, присвяченого екологічним проблемам найближчого до студентів природно-антропогенного оточення, що є визначальним у формуванні екологічної поведінки.

Виявлена нами незбалансованість висвітлення екологічних питань породжує у студентів суперечності між знаннями про довкілля й усвідомленням необхідності діяти в довкіллі задля його збереження. Тому зміст географічних дисциплін потребує подальшої екологізації, зокрема, поглиблення та поширення знань про екологічну складову географічної картини світу; про екологічні процеси, що протікають на глобальному, регіональному та, що особливо важливо, локальному рівнях; про розвиток суспільства і природи у їх взаємодії; про причини та шляхи подолання суперечностей у системі «природа – суспільство – виробництво – людина».

З метою заповнення цих прогалин обґрунтовано *педагогічні умови*, за яких вірогідно ефективною буде підготовка майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів, а саме:

- педагогічно обґрунтований відбір екологічного матеріалу і оволодіння ним студентами у процесі вивчення фахових географічних дисциплін;
- доцільний добір організаційних форм та активних методів підготовки, які дозволяють вийти на більш високий рівень розуміння студентами екологічних проблем, пріоритетності мети екологічної безпеки і стратегії сталого розвитку цивілізації;
- формування позитивної мотивації студентів до активної практичної екологоспрямованої діяльності у процесі їхньої професійної підготовки.

Реалізація означених педагогічних умов дала змогу творчо підійти до підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.

У дослідженні розроблено *модель* підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів, яка складається з особистісно-цільового, змістовно-процесуального та оціночно-результативного блоків (рис. 1).

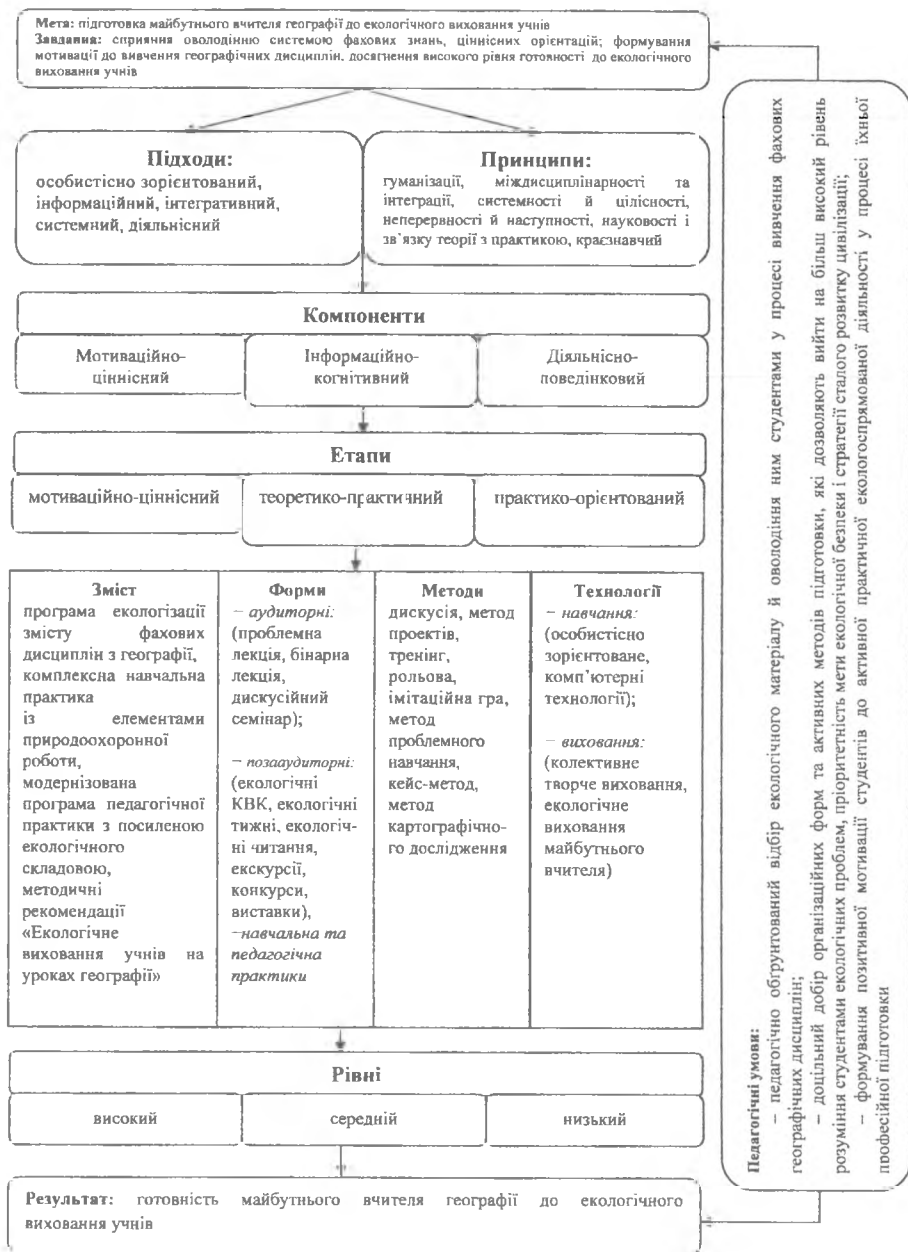

Рис. 1. Модель підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів

В особистісно-цільовому блоці моделі позначені мета, завдання, підходи, принципи, компоненти підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів. *Змістовно-процесуальний* блок моделі реалізується поетапно через відповідні форми, методи і технології підготовки майбутніх учителів географії. *Оціночно-результативний* блок моделі дозволяє визначити, чи досягнута поставлена мета. Виявлення ефективності процесу підготовки майбутніх учителів географії пов'язане з визначенням рівнів готовності студентів до екологічного виховання учнів. *Результативний* блок моделі підготовки майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів представлений готовністю до здійснення цього процесу.

У третьому розділі – *«Дослідно-експериментальна робота з перевірки педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів»* – розкрито організацію дослідження та методіку проведення констатувального експерименту, зrealізовано педагогічні умови підготовки майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів, здійснено інтерпретацію результатів дослідно-експериментальної роботи.

У дослідно-експериментальній роботі під час педагогічного експерименту взяли участь 378 студентів експериментальних та контрольних груп природничо-географічних факультетів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, які навчаються за напрямом підготовки «Географія». Для оцінки готовності до екологічного виховання і сформованості мотиваційно-ціннісного компонента підготовки використовувались: методіка, запропонована Г. Кушніковою, Г. Сікорською; асоціативні методіки; методіки ранжування цінностей. Для визначення рівня сформованості інформаційно-когнітивного компонента використовувалися тести, анкета, бесіда, педагогічне спостереження, зокрема, адаптований варіант тесту А. Миронова з вивчення рівня сформованості інформаційно-когнітивного компонента готовності до екологічного виховання учнів. Для встановлення рівня сформованості діяльнісно-поведінкового компонента підготовки майбутніх учителів географії до екологічного виховання проводилося анкетування студентів.

На основі проведеного констатувального експерименту встановлено, що в сучасному ВНЗ рівень готовності майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів є переважно низьким і обумовлено це низкою причин: підготовка студентів у ВНЗ найчастіше обмежується інформуванням у галузі загальних проблем екології, інші еколого-педагогічні напрями орієнтації майбутнього вчителя на цілі екологічного виховання учнів, вибір засобів, шляхів формування в учнів екологічної вихованості відсутні; більшість із студентів не мають достатньої вмотивованості до отримання знань і знаходилися швидше на низькому рівні сформованості екоумінь, вони майже не володіють досвідом проведення природоохоронної діяльності (у їхньому попередньому шкільному житті цим питанням не приділялося достатньої уваги).

Пропоновані педагогічні нововведення були пов'язані із реалізацією педагогічних умов підготовки майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів на основі екологізації змісту фахових дисциплін, добору організаційних форм та активних методів підготовки, формування позитивної мотивації студентів до активної практичної екологоспрямованої діяльності у процесі їхньої професійної підготовки.

Перша педагогічна умова (*педагогічно обгрунтований відбір екологічного матеріалу і оволодіння ним студентами у процесі вивчення фахових географічних дисциплін*) реалізовувалась на трьох рівнях уведення екологічного матеріалу:

1) об'єкти природи розглядаються кожен окремо, без акцентування уваги на зв'язках між ними. Це важливий рівень, без якого вивчення наступних рівнів буде складним, але ним не можна обмежуватися; 2) об'єкти природи розглядаються у їх взаємному зв'язку; 3) розглядаються вже не просто предмети природи, а процеси та явища. На попередніх рівнях вивчалися предмети, а на цьому – зміни, які з ними відбуваються. По-перше: сезонні, в основі яких лежить дія природних факторів; по-друге: зміни, викликані діяльністю людини. Ці процеси виникають у природі завдяки факторам, які передаються ланцюгом існуючих зв'язків. Третій рівень вивчення природи допомагає на основі екологічних знань пояснити явища природи, а в деяких випадках – і передбачити їх. Для повноцінного екологічного виховання необхідне вивчення природи на всіх трьох рівнях. Екологічний зміст географії може бути успішно розкрито різними способами, насамперед шляхом прямого розширення екологічної інформації, введення додаткових відомостей при вивченні ряду тем і розділів. Одним із способів уведення екологічної інформації є постановка питань екологічного спрямування до окремих розділів, тем, карт, схем і фотографій. У силу специфіки розв'язуваного в дисертації завдання, пов'язаного з підготовкою майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів, особливе значення мало моделювання спеціальних навчальних завдань. Ефективним способом отримання кількісних характеристик на заняттях географії є складання і розв'язання задач екологічного змісту.

Реалізація другої умови (*доцільний добір організаційних форм та активних методів підготовки, які дозволяють вийти на більш високий рівень розуміння студентами екологічних проблем, пріоритетність мети екологічної безпеки і стратегії сталого розвитку цивілізації*) здійснювалась на основі узгодженого використання форм і методів у процесі підготовки майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів. Для її реалізації застосовували такі прийоми: читання лекцій інтегративного характеру з охопленням фахових і методичних дисциплін; бінарна лекція; лекція з використанням засобів наочності тощо. Активізація діяльності студентів на семінарських заняттях проводилась шляхом проведення інтегрованих семінарів. На практичних заняттях моделювалися уроки географії з екологічним змістом. Розроблялися завдання проблемного характеру. Використовувалися різні типи ігор, майстер-класи, тренінги. Перспективним напрямом, на наш погляд, є використання в навчальному процесі методів елементарного географічного прогнозування, картографічне забезпечення екологічного змісту.

Реалізація третьої умови (*формування позитивної мотивації студентів до активної практичної екологоспрямованої діяльності у процесі їхньої професійної підготовки*) передбачала розробку специфічних завдань для студентів на період педагогічної практики. У ході практики майбутні педагоги здійснювали аналіз еколого-розвивального середовища за запропонованим планом, розробляли сценарії екологічних свят, організували і проводили їх, розробляли і проводили заняття та екскурсії з учнями, створювали екологічні стежки та організували роботу на них, складали картотеки і бібліографію науково-методичної літератури з питань екологічної освіти учнів, підбирали способи діагностики екологічної вихованості учнів.

Одним із прикладів формування ціннісного ставлення до явищ природи є

звернення до життєвого досвіду студентів. З цією метою створюються особистісно зорієнтовані ситуації.

Для підготовки майбутніх учителів до вирішення сучасних екологічних проблем запропоновано проектну роботу, яка включає вправи («Місія», «Як зробити стічну воду чистою?», «Прогулянка довіри», «Простір для життя»). Необхідною частиною підготовки майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів є безпосереднє вивчення студентами природи, яке здійснюється під час практичних робіт на місцевості, на екскурсіях. У процесі позааудиторної роботи нами запропоновано акції: «Майбутнє лісу у твоїх руках», «Година Землі».

Формувальний експеримент спрямований на: 1) оволодіння студентами екологічними знаннями та вміннями на основі екологізації ряду фахових географічних дисциплін («Загальне землезнавство», «Фізична географія України», «Географія світового господарства», «Регіональна економічна та соціальна географія», «Краєзнавство і туризм», «Методика навчання географії»); 2) формування пізнавального інтересу до екологічних проблем, зокрема, рідного краю, та методики організації екологодоцільної діяльності у процесі вивчення фахових географічних дисциплін; 3) активізацію можливостей навчальних практик у формуванні комплексу екологічних умінь і посиленої уваги до креативного характеру засвоєння цього типу умінь у процесі їх включення в науково-дослідну діяльність.

Проведення формувального експерименту включало ряд етапів послідовного ускладнення рівня засвоєння екологічних знань та вмінь від курсу до курсу: на I етапі (II курс) здійснювалася актуалізація знань, які є теоретичною базою формування екологічних умінь; на другому етапі (III курс) студенти розв'язували практичні екологічні ситуації, таким чином, перевірявся рівень розвитку вмінь досліджувати природне середовище; на третьому етапі (IV курс) ставилося завдання підвищити складність оволодіння студентами певними екологічними вміннями до професійного рівня (рівень складності досягався на основі міжпредметної інтеграції знань).

По завершенні експериментального навчання було проведено заключний контрольний зріз, з метою виявлення рівня сформованості компонентів підготовки майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів. Результати експериментальних даних опрацьовано за методиками Л. Закса, А. Мармози. Це дало змогу порівняти рівні готовності майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів до і після експерименту (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рівнів готовності майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів, %

Рівні	Констату- вальний експеримент	Форму- вальний експеримент	Приріст	Констату- вальний експеримент	Форму- вальний експеримент	Приріст
	КГ			ЕГ		
Високий	–	18,34	18,34	–	78,79	78,79
Середній	45,6	68,33	22,73	48,5	21,21	27,29
Низький	54,4	13,33	-41,07	51,5	–	-51,5

Для перевірки вірогідності одержаних результатів використовувався критерій χ^2 (хі-квадрат), обчислення якого здійснювалося за методикою А. Киверялга.

Після проведення формувального експерименту в експериментальних групах високий рівень зріс, порівняно із констатувальним етапом, на 78,79 %; середній – на 27,29 %; низький зменшився на 51,5 %. У контрольних групах високий рівень готовності студентів до екологічного виховання учнів зріс на 18,34 %; середній – на 22,73 %; низький зменшився на 41,07 %.

Результати, отримані в контрольних та експериментальних групах на кінець педагогічного експерименту, означають: якщо за підсумками констатувального експерименту не було виявлено високого рівня ні в експериментальних, ні в контрольних групах, то формувальний експеримент показав, що саме в експериментальних групах сегмент високого рівня готовності студентів до екологічного виховання учнів досяг максимуму.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і запропоновано новий підхід до вирішення актуального завдання, що полягає в обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів. Результати дослідження засвідчили досягнення мети й розв'язання поставлених задач, що дало змогу зробити відповідні висновки:

1. Проаналізовано ступінь розробленості досліджуваної проблеми у науковій літературі, що дає змогу стверджувати: проблема екологічного виховання стала об'єктом уваги ряду дослідників, які розглядають зв'язок виникнення екологічних проблем з діяльністю людини у навколишньому середовищі. Науковці вважають, що між рівнем екологічної вихованості учнів і підготовленістю вчителів до їх екологічного виховання існує чітка залежність, яка визначається якістю професійної підготовки майбутнього педагога в період його навчання у ВНЗ.

Аналіз досліджень, які присвячені проблемі підготовки майбутніх учителів до екологічного виховання учнів, показав, що науковцями накопичений достатній теоретичний і практичний досвід, глибоко розглянуті загальнонаукові, педагогічні, психологічні, методичні питання цієї проблеми. Однак все ще залишаються дискусійними питання, що стосуються змісту екологічного виховання, умов ефективної екологічної підготовки майбутніх учителів, критеріїв оцінки готовності студентів до екологічного виховання учнів. Недостатньо вивчена також проблема теоретичних засад удосконалення зазначеної підготовки майбутніх учителів; відсутні системні дослідження структури та складових цієї категорії, можливих рівнів розвитку та критеріїв їх визначення, що вказує на лише часткову дослідженість проблемних питань підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.

Необхідним є вдосконалення теоретико-методичних та організаційних аспектів підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів із урахуванням сучасних вимог, що підтверджує актуальність дослідження порушеної нами проблеми.

Уточнено сутність ключових понять дослідження. Встановлено, що *підготовка майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів* – це

процес, спрямований на розвиток особистості майбутнього педагога на основі оволодіння необхідними для педагогічної діяльності географічними та екологічними знаннями, природоохоронними умінями і навичками, розвитку професійно та особистісно-значущих якостей, що забезпечують здатність до екологічного виховання учнів. Під *готовністю майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів* розуміємо цілісне, інтегральне, системне особистісне утворення, що має свою внутрішню структуру і визначає власну позицію педагога в розумінні та здійсненні екологічного виховання учнів як особистісно зорієнтованого процесу.

2. Уточнено структурні *компоненти* підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів та їх *критерії*: мотиваційно-ціннісний компонент (сукупність потреб, мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій, ставлень, адекватних цілям і завданням), інформаційно-когнітивний компонент (екологічно значущі знання, їх сприйняття, розуміння, усвідомлення та використання), діяльно-поведінковий компонент (професійно значущі уміння та навички, природодоцільність вчинків у навколишньому середовищі).

Сформованість кожного компонента підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів характеризується за відповідними *показниками*. *Мотиваційно-ціннісний компонент* включає: сформованість ціннісних орієнтацій у сфері екології; усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля, наявність потреби в активній участі у природоохоронній діяльності, переконання в необхідності практичної участі в екологічній діяльності; інтерес до екологічної проблематики, переконання в необхідності збереження природи, прагнення до оволодіння екологічними та природоохоронними знаннями, до екологічної самоосвіти, емоційно-особистісне ставлення до навколишнього природного середовища, громадянську і професійну відповідальність за стан і збереження природного середовища рідного краю, активну життєву позицію майбутнього вчителя, широту, системність, дієвість екологічних переконань і цінностей; схильність до природоохоронної діяльності, наявність спрямованості на здійснення природоохоронної роботи. *Інформаційно-когнітивний компонент* визначається за такими показниками: сформованість системи знань – сутності екологічних категорій, понять і термінів, сутності функціонування геоекосистем, закономірностей розвитку природи і суспільства, ступінь усвідомлення та особистісного прийняття основних ідей взаємодії людини і природи, особливостей екологічної діяльності, стандартів і норм природоохоронної поведінки, наукових основ екологічних закономірностей розвитку системи «людина – природа – суспільство», природничонаукових основ розвитку природи, розуміння і усвідомлення значення особистої участі в екологічних заходах, проектах та акціях, удосконалення та систематичне оновлення екологічних знань. *Діяльно-поведінковий компонент* визначається за такими показниками: ступінь активності із засвоєння теоретичних знань, формування умінь і навичок природоохоронної діяльності; активність в організації та проведенні екологічних акцій, енергійність у досягненні цілей екологічної діяльності, наполегливість у послідовному здійсненні екологічної діяльності та у залученні до такої діяльності інших людей, гуманне поводження у природі, володіння навичками аналізу екологічного стану середовища та умов життя біологічних організмів та інших об'єктів живої і неживої природи, уміння

практично застосовувати способи і прийоми природоохоронної діяльності (екологічні уміння), здатність до розробки особистої програми екологічної діяльності з відновлення конкретного природного об'єкта або природного ландшафту.

На основі уточнених критеріїв та показників схарактеризовано рівні готовності майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів: низький, середній та високий.

3. Обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів: педагогічно обґрунтований відбір екологічного матеріалу й оволодіння ним студентами у процесі вивчення фахових географічних дисциплін; доцільний добір організаційних форм та активних методів підготовки, які дозволяють вийти на більш високий рівень розуміння студентами екологічних проблем, пріоритетність мети екологічної безпеки і стратегії сталого розвитку цивілізації; формування позитивної мотивації студентів до активної практичної екологоспрямованої діяльності у процесі їхньої професійної підготовки.

Реалізація означених педагогічних умов у процесі експерименту дала змогу досягти системного вирішення завдань професійної підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів, визначити загальні проблеми екологічного виховання, що за своїм характером, спрямованістю та змістом позитивно вплинуло на підготовку майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.

Ефективність реалізації педагогічних умов підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів виявилася в тому, що за результатами формувального експерименту студенти експериментальної групи виявили більш високі показники рівня готовності до екологічного виховання, аніж студенти контрольної групи.

Результати дослідження свідчать про динамічні позитивні зміни рівнів готовності до екологічного виховання у студентів експериментальних груп, які застосовували запропоновані експериментальні нововведення.

4. Розроблено та апробовано модель підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів, яка охоплює такі блоки: *особистісно-цільовий* (мета, завдання, підходи, принципи, компоненти підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів); *змістово-процесуальний* (етапи, зміст, форми, методи, технології підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів); *оціночно-результативний* (рівні готовності майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів та відповідний результат).

Унаслідок узагальнення результатів дослідження можна констатувати, що всі завдання цілком реалізовано, а робоча гіпотеза про те, що підготовка майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів буде успішною завдяки реалізації обґрунтованих педагогічних умов, підтвердилася.

Перспективи подальших розвідок убачаємо у розробці та впровадженні теоретичних та практичних засад забезпечення наступності у підготовці майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів у системі неперервної освіти, у тому числі й підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у закладах післядипломної освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Кугай М. С. Екологічна складова шкільної географії / М. С. Кугай // Збірн. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред. М. Т. Мартинюк]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Ч. 4. – С. 185–189.

2. Кугай М. С. Структура підготовки майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів / М. С. Кугай // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – Вип. 50. – С. 168–176.

3. Кугай М. С. Мета та завдання екологічного виховання як педагогічної категорії / М. С. Кугай // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол. : Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. Вип. 10, ч. 1. – С. 226–230.

4. Кугай М. С. Діяльнісний підхід у підготовці майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів / М. С. Кугай // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний ун-т імені Григорія Сковороди» – Вип. 35, т. IX (60), тематичний вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського простору». – К. : Гнозис, 2015. – С. 413–419.

5. Кугай М. С. Інтеграція географічних та екологічних знань у процесі підготовки майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів / М. С. Кугай // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : зб. наук. пр. / за ред. О. М. Пехоти. – Миколаїв, 2015. – № 1 (48). – С. 122–127.

6. Kugai M. Gardening-park landscapes in the system of the econetwork of right-bank forest-steppe of Ukraine / I. Kravtsova, M. Kugay, O. Sytnik // International science Ukrainian edition: December 2010. – United States of America : Advanced executive, 2010. – P. 117–120.

7. Kugai M. Transformation and conservation of parks ecosystem / S. Sovgira, S. Lyulenko, G. Goncharenko, O. Zadorozhnia, M. Kugai // The advanced science open access journal : April 2011. – United Kingdom, 2011. – P. 43–46.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Кугай М. С. Народонаселення як один з провідних чинників у стратегії взаємодії суспільства та природи / М. С. Кугай // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Екологічний шлях у майбутнє», (Умань, 29–30 берез. 2012 р.). – К. : Наук. світ, 2012. – С. 84–91.

9. Кугай М. С. Сучасний стан і перспективи використання нетрадиційних та відновлюваних джерел енергії на Черкащині / М. С. Кугай // Матеріали Міжнар. конф. «Цілі збалансованого розвитку для України», (Київ, 18–19 черв. 2013 р.). – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2013. – С. 303–306.

10. Кугай М. С. Органічне сільське господарство світу: сучасний стан та перспективи розвитку / М. С. Кугай // Матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. «Фундаментальні та прикладні дослідження в географічній, екологічній та хімічній освіті», (Умань, 14–15 лют. 2013 р.). – Умань : ВПЦ «Візаві», 2013. – С. 59–61.

11. Кугай М. С. Основні складники готовності майбутнього вчителя до екологічного виховання / М. С. Кугай // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Стратегії розвитку екологічної освіти у ХХ столітті», (Миколаїв, 27–28 берез. 2014 р.) / Колектив авторів. – Миколаїв : ФОП Швец В. Д., 2014. – С. 97–101.

12. Кугай М. С. Емоційно-естетичне значення Буцького каньйону в екологічному вихованні майбутніх учителів географії / М. С. Кугай, І. В. Кравцова // Матеріали Першої міжнар. наук.-практ. конф. «Наукові засади природоохоронного менеджменту екосистем Каньйонового Придністров'я», присвяченої сторіччю ботанічних досліджень у регіоні, (Заліщики, 11–12 верес. 2014 р.). – Львів : Ліга-Прес, 2014. – С. 214–215.

13. Кугай М. С. Філософські погляди на географічну картину світу / М. С. Кугай // Матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (з міжнар. участю). – Умань : ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочинський»), 2014. – С. 163–168.

Опубліковані праці, які додатково відображають результати дисертації

14. На допомогу молодому вчителю географії : навч.-метод. посіб. для вчителів, магістрантів, студ. / І. П. Козинська, О. І. Ситник, М. С. Кугай, О. В. Тімець. – К. : Інтерлік, 2004. – 200 с.

15. Географія Уманщини : навч. посіб. для вчителів, учнів, студентів / [І. П. Козинська, О. В. Тімець, М. С. Кугай та ін.] – К. : Інтерлік, 2006. – 176 с.

16. Кугай М. С. Екологічний аспект територіального планування / М. С. Кугай // Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ / ред. кол.: В. М. Бровдій, Г. І. Денисик, І. М. Ковбаса [та ін.]. – К. : Наук. світ, 2007. – Вип. 10. – С. 63–66.

17. Навчальні програми з фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін / [О. В. Тімець, О. І. Ситник, М. С. Кугай та ін.]. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2010. – 256 с.

18. Кугай М. С. Природоохоронна функція сільської місцевості Черкащини / М. С. Кугай // Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ / ред. кол.: В. М. Бровдій, Г. І. Денисик, І. М. Ковбаса [та ін.]. – К. : Наук. світ, 2010. – Вип. 13. – С. 25–28.

19. Кугай М. С. Екологічне виховання в аспекті шкільної географічної освіти / М. С. Кугай // Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ / ред. кол.: В. М. Бровдій, Г. І. Денисик, І. М. Ковбаса [та ін.]. – К. : Наук. світ, 2011. – Вип. 14. – С. 141–146.

20. Кугай М. С. Еколого-проектна діяльність у процесі вивчення шкільної географії / М. С. Кугай // Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ / ред. кол.: В. М. Бровдій, Г. І. Денисик, І. М. Ковбаса [та ін.]. – К. : Наук. світ, 2012. – Вип. 15. – С. 124–127.

21. Кугай М. С. Географія світового господарства : навч. посібник-практикум для студ. прир.-геогр. факульт. / [авт.-уклад. М. С. Кугай]. – Умань : АЛІМІ, 2012. – 92 с.

22. Кугай М. С. Педагогічний вплив форм, методів і прийомів на формування екологічної компетентності / М. С. Кугай // Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ / ред. кол.: В. М. Бровдій, Г. І. Денисик, І. М. Ковбаса [та ін.]. – К. : О. Т. Ростунов, 2013. – Вип. 16. – С. 114–116.

23. Кугай М. С. Екологічне виховання учнів у процесі вивчення географії : метод. рек. / М. С. Кугай. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – 104 с.

24. Кугай М. С. Сучасне трактування поняття «виховання» / М. С. Кугай //

Наукові записки екологічної лабораторії УДПУ/ ред. кол.: В. М. Бровдій, Г. І. Денисик, І. М. Ковбаса [та ін.]. – Умань. : ВПЦ «Візаві», 2014. – Вип. 17. – С. 84–88.

25. Навчальні програми географічних дисциплін : навч. прогн. / [О. В. Браславська, О. І. Ситник, М. С. Кугай та ін.] ; уклад.: О. В. Браславська, О. І. Ситник. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – 108 с.

26. Наскрізна навчальна програма фахової практики з географії : навч. прогн. / [О. В. Браславська, С. Г. Половка, М. С. Кугай] ; уклад. О. В. Браславська. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – 159 с.

27. Навчально-польова практика з суспільно-географічних дисциплін : навч.-метод. посіб. для студ. прир.-геогр. фак. / авт.-уклад.: І. П. Козинська, М. С. Кугай. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – 104 с.

АНОТАЦІЇ

Кугай М. С. Підготовка майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2015.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і запропоновано новий підхід до проблеми підготовки майбутніх учителів географії до екологічного виховання учнів. Здійснено аналіз стану підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів у практиці вищих навчальних закладів.

Обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів. Розроблено модель підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів та представлено результати дослідно-експериментальної роботи.

Уточнено сутність ключових понять дослідження («екологічне виховання учнів», «підготовка майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів» та «готовність майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів»); структурні компоненти підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів та їх критерії: мотиваційно-ціннісний, інформаційно-когнітивний, діяльнісно-поведінковий. Удосконалено форми, методи, засоби навчально-виховного процесу щодо підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.

Ключові слова: екологічне виховання, майбутній учитель географії, педагогічні умови, модель підготовки майбутнього вчителя географії до екологічного виховання учнів.

Кугай М. С. Подготовка будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2014.

В диссертации осуществлено теоретическое обобщение и обоснован новый подход к проблеме подготовки будущих учителей географии к экологическому

воспитанию учеников. Осуществлен анализ состояния подготовки будущего учителя географии к экологическому воспитанию учеников в практике высших учебных заведений.

Уточнена сущность ключевых понятий исследования: «экологическое воспитание школьников», «подготовка будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников» и «готовность будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников».

Представлена содержательная характеристика понятия «экологическое воспитание школьников» (процесс целенаправленного формирования у них элементов жизненного опыта: совокупности экологических знаний, умений, навыков, мотивов, ценностей, эмоционально-волевых усилий, которые необходимы для прагматического взаимодействия в системе «человек – общество – природа – производство»).

Утверждается, что подготовка будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников – это процесс, направленный на развитие личности будущего педагога на основе овладения необходимыми для педагогической деятельности географическими и экологическими знаниями, природоохранными умениями и навыками, развитие профессионально и лично значимых качеств, обеспечивающих способность к экологическому воспитанию школьников.

Под готовностью будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников понимаем целостное, интегральное, системное личностное образование, имеющее свою внутреннюю структуру и определяющее позицию педагога в понимании и осуществлении экологического воспитания учащихся как лично ориентированного процесса.

Уточнены структурные компоненты подготовки будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников и их критерии: мотивационно-ценностный (совокупность потребностей, мотивов, интересов, ценностных ориентаций, отношений, адекватных целям и задачам), информационно-когнитивный (экологически значимые знания, их восприятие, понимание, осознание и использование), деятельностно-поведенческий (профессионально значимые умения и навыки, природосообразность поступков в окружающей среде).

На основе уточненных критериев и их показателей охарактеризованы уровни готовности будущих учителей географии к экологическому воспитанию школьников: низкий, средний и высокий.

Обоснованы и экспериментально проверены педагогические условия подготовки будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников: педагогически обоснованный отбор экологического материала и овладение им студентами в процессе изучения профессиональных географических дисциплин; целесообразный отбор организационных форм и активных методов подготовки, которые позволяют выйти на более высокий уровень понимания студентами экологических проблем, приоритетность цели экологической безопасности и стратегии устойчивого развития цивилизации; формирование положительной мотивации студентов к активной практической экологонаправленной деятельности в процессе их профессиональной подготовки.

Реализация указанных педагогических условий в процессе эксперимента позволила достичь системного решения задач профессиональной подготовки будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников, определить общие проблемы экологического воспитания, что по своему характеру, направленности и содержанию положительно повлияло на подготовку будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников.

Разработана и апробирована модель подготовки будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников, которая охватывает следующие блоки: личностно-целевой (цели, задачи, подходы, принципы, компоненты подготовки будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников); содержательно-процессуальный (этапы, содержание, формы, методы, технологии подготовки будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников); оценочно-результативный (уровни готовности будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников и соответствующий результат).

Ключевые слова: экологическое воспитание, будущий учитель географии, педагогические условия, модель подготовки будущего учителя географии к экологическому воспитанию школьников.

Kugay M. S. The future Geography teacher's preparation for ecological education of students. – Manuscript.

Thesis for the academic degree of candidate of Pedagogic Sciences in the speciality 13.00.04 – Theory and practice of professional education. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 2015.

The thesis presents a theoretical synthesis and a new solution to the problem of the future Geography teacher's preparation for the ecological education of students. The analysis of the future Geography teacher's preparation for ecological education of students at the higher educational establishments has been executed.

The pedagogical conditions of preparing the future Geography teacher for the ecological education of the students has been theoretically justified and practically approved. The model of preparing the future Geography teacher for the ecological education of the students has been developed and the results of the experimental work have been presented.

The essence of the key notions of the research («ecological education of students», «the future Geography teacher's preparation for the ecological education of students» and «the future Geography teacher's readiness to ecological education of the students») has been specified as well as the structural components of the future Geography teacher's preparation for the ecological education of students and their criteria: motives and values, information and cognition, activity and behavior. Forms, methods and the means of educational process concerning the future Geography teacher's preparation for the ecological education of students have been improved.

Key words: ecological education of students, the future Geography teacher, pedagogical conditions, the model of preparing the future Geography teacher for the ecological education of the students.

Підписано до друку 21.05.2015 р. Формат 60х90/16.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100. Зам. 32.

«Видавництво “Науковий світ”»®

Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.

м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.

200-87-15, 050-525-88-77

E-mail: nsvit23@ukr.net

Сайт: nsvit.cc.ua